

MA. CECILIA DE LA ROSA

Si Ma. Cecilia de la Rosa ay nagsusulat ng tula at dula. Siya ay kawani at lektyurer sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Nagtapos siya ng BA Philippine Arts sa UP Manila at MA Malikhaing Pagsulat sa UP Diliman. Tubong Caramoan, Camarines Sur, malaking bahagi ng kabataan ni Maki ang ginugol sa Lungsod ng Naga.

MANOY, MANOY

Otso anyos pa sana muya na ni Tikoy na maging arog ni Manoy niya, solterong tunay. Turion mo na baya ako, Manoy! Huy, turia na tabi ako. Nagkaburua nin ngisi an mga soltero sa tangod kan May Pudens Store pagkadangog kaini. An mga solterong ini komposo ni Manoy, asin anom niyang amigo. An apod sinda pitong butog. Haros magkaeredad an pitong butog ta sarabay sindang nag-ereskuwela. Sarabay man nagpundo, kan sinda grade 6 na.

Mga hambugon na maray ining mga solterong ini. Maghapon sinda matiripon sa tindahan, ngani sanang maghapon man magburutugan. Manlaen-laen an tig-uurulayan ninda, nobenta porsiyento kaini, butog sana man: mga babayi na sige an burukod sinda, mga soltero na nangungursunada sinda, an maestra na nagbantad daa kan saiyang daghan sarong hapon na sweepers sinda kan grade 4. Kesyo nahiling ninda an kolor kan kalson ni kun sisay man na daraga, laen pa kan kalson ngani ni ma'am na nasirip kan nagtukaw sa ibabaw kan lamesa, mantang tigtuturo an push and pull na action sa reproduction kan male asin female. Gabos na istoryang ini siyempre aram man ni May Pudens ta siya an bantay sa saiyang tindahan.

Dai mapaharali-hali ni May Pudens an pitong butog huli ngani ta mga customer sinda, na regular niyang parabakal nin malipot na Royal True Orange kada alas diyas nin aga asin kada alas kwatro nin hapon. Pito na 8 onz na tulos pag aga, pito man pag hapon. Hamakon mo an. Laen pa kaini su tinapay buda kun ano pang singa-singaon. Dakul pa man parabakal si May Pudens ta siya an may pinakadakula na tindahan sa Kabakab, alagad sa kun anong dahilan, tighahanap-hanap niya na man an burutugan kan mga kaakian na ini. Kan enot, tigsusubol pa niya pauli an mga ini, alagad kaipuhan magirumduman na an grupong ini iyo ngani an pinakamadudunong na aki kan Kabakab. Ini an mga aki na talagang nag-iistambay sa tindahan nganing dai masugo kan magurang na magbakal nin tawyo, na sa tindahan man ngani nababakal.

Kusa man nagirilid an mga soltero pag may ibang mabakal. Mabubuot asin mga marespeto man sinda. Kaya ngani sa kahaluyan, naapresyar na man sana baga ni May Pudens an mga soltero na ini, ta sige sana an pakonswelo sa mga parabakal. Laen pa kaini, igua man nin mga daraga na – dawa ngani nagbuburutog an mga solterong ini manungod sa mga daragang burukod-bukod sainda – mga tunay na nag-iinteres man talaga sa sarong o duwa sa pitong butog. Kaya kada pakapangudto, oras na nakapangararigos na an mga daraga, tiglalaoman na ni May Pudens na mabarakal na man nin kung ano na sana an mga daraga. Mahahamot, hipid an buhok na nagtutururo pa sa likod, asin maturutap-ong an pisngi sa pulbo. Sa buot ni May Pudens, mga maantudon pa an mga aking ini kaito, pararehas sinda, ining mga daraga na pasaro-saro magbakal, asin mga soltero na sige an tiripon. Sa uro-aldaw na pagmansay ni May Pudens, sierto na siyang maray na dai nin magkakadagusan sa kaakian na ini. Mga

iresponsable ining mga lalaki, dai ini maaragom nin babayi haleng Kabakab, ta pano madulag kun habo na! Iba na an panahon ngonyan, sabi pa kan kurang, na saksi sa dakul na araguman sa Kabakab, huli sa kahaluyan na niyang nabubuhay digdi, huli ta an saiyang tindahan an sentruhan kan mga osipon, asin huli ta uruigwahon, siya an pirming tigkukuang madrina sa mga kasalan, dawa ngani siya guminurang na daraga. Laen kaini, an saiyang jeep na minsan tigpapasaherohan, minsan tigpaparada sana sa natad, an pirming tigsusubli na sakayan pag may kasal. Kun gurano kagurang an jeep na ini, iyo man kahaloy na driver kaini si Porpirio, tugang niya sa luwas. Si Porpirio, iyo man an parasaod ni May Pudens. An harong kaini nasa likod kan saiyang dakulang harong, kataning kan lumang tangkal nin orig. Naggugurang na man na soltero si Porpirio.

Maski ngani mga butugon, totoong tatao magturi an pitong butog. An sarong kaya sainda aki nin albularyo na nagturi kan kadaklan na lalaki sa Kabakab. Kan mag-edad disi-sais, master na man niya an kakayahan kan ama sa pagturi. An kaaraman na ini madali man sanang ipasa, kaya dai niya pig-imot sa saiyang mga amigo. Mabibilang pa man sana sa guramoy an mga solterito na nagpaturi sainda. Dakol man giraray an mas may tiwala sa orihinal na paraturi. Alagad an orihinal na paraturi nagsasayuma na, kun kaya gabos-gabos, sa nag-aging tulong tig-init, nakaturi na man an pitong butog nin pito man garo. Pirming iribanan an pitong butog pag may tuturion. Kun ano man an ibayad, babarangaon ninda ini.

Manoy baya! Iuragan na si Manoy ki Tikoy ta urualdaw na sanang iyo ini an hagad. Habo nin Royal, habo nin tinapay, habo ni Bangus. An muya nanggad turi. Kan sarong aldaw nag-usip na an maestra kaini sa ina, na dai na ngani daa naglalaog sa klase. Panong

malaog na uya pirmi ki May Pudens, nakikiistambay man sa mga soltero, sige an pakimaherak na turion na baya siya, ta muya na man niya maging soltero, siring kan saiyang ermano. Sige sana man an ngisi kaini ni May Pudens. Mag-ereskuwela ngani kamo ngani kamong pangarugan kan aki na an! Kalwag sana man ini ta aram niya man na dai nang interes ining mga soltero. An totoo, haloy na man na arog kaini an sitwasyon kan mga Kabakabanon. Maray nang may makatapos nin highschool hale sa baryo na ini.

Si Manoy, an matua nganing tugang ni Tikoy iyo an pinakaguwapo sa pitong butog. Puon kaitong dai na siya nagtutubod sa sugo kan ina na darahon an mga paroy sa molino, na magtabang sa uma, na magbakal nin kun ano sa banwa, puon kan dai na siya nag-eskuwela, kun siring nakaligtas na sa CAT kun haen igot an baralad kan mga kadete pag harani na an Peñafrancia, luminuwas na an tunay niyang kolor, na tunay man na kolor ni Mamay niya – an kolor kan saiyang lolang si Veronica, an Kastilaloy na kagrugaring kan kadaklan na daga sa Kabakab. Bako sanang basta maputi si Manoy, nag-rorosa-rosa pa an pisngi. An kusog kan buot niya na mag-istambay na sana, sa uruuldaw na gibo kan Mahal na Dios hale sa katotohanan na si Lola Veronica, maski ngani buta na, pirmi sanang makwarta. An gurang mapahikop ta mapahikop naggad saiya nin sentimos ano man na oras siya magbisita.

Sabihon ta man giraray, dawa ngani inestablisar na, na si Manoy an paboritong makuapo ni Lola Veronica. Sa katunayan siya sana an makuapo na aki ni Mamay niya, na tigbibisto ni Veronica. May mga tugang an saiyang ina, alagad nasa kun haen na banwaan nagparamilya an mga ini. An kaibahan ni Veronica mga suruguon sana sa harong saka sa mahiwason niyang kaumahan asin kaniogan.

Kaya sinda sana mananggad ni Tikoy an makuapo ni Veronica sa Kabakab. Su ikaduwang tugang niya, na nagadan sa meningitis kan aki pa, nakabisa man nin duwa o tulong beses sa gurang. Si Tikoy, nakabisa man nin dakul-dakol alagad kan ini tatao nang magbisa, dai na nakakahiling si Veronica. Iyo ini an dahilan kun tano ta saro sana saindang magtugang an tigbibistong makuapo kan gurang. Dai man labot kaini si Tikoy, kaya mayong problema. An may problema, si Mamay ninda na dai na ngani masugo-sugo an mga aki kaya minabayad na sana sa kun siisay na solterito sa Kabakab.

Saro pang problema, puon kan nagdesisyon an saiyang Mamay sagkod Papay na magsadiri na man nin harong, dai na sinda pigpatungtong kan Veronica sa dakulang harong. An totoong dahilan kan paghali ninda, iyo an pagkadakop ni Veronica sa saiyang manugang na tighahadukan an saiyang suruguon. Habo kaini magtubod kan sadiri niyang aki kaito. Kaito. Aki pa man kaito si Manoy alagad nasasabutan niya na an sinabi ni Lola Veronica, an makuapo ko sana an pwede magtungtong sa salog kan harong na ini. Kaya kaito pa man, tatao nang magsikreto si Manoy sa pagbisita sa Lola. Sa mga masunod na panahon, iibahon niya na sa pagbisita si Tikoy. Minsan siring kaini, si Manoy sanang pirmi an may hukip na sentimos pag mauli na. Tatawan niya na man sanang pambakal dulsi an tugang. Padaba man ni Manoy an saiyang lola, kaya sala na sabihon na tig-aabuso niya ini. An totoo, siya man an kaibahan kaini kun mapadoktor o mapakurong. Kun may padara sa gurang an aki niya na nasa Manila, si Manoy man an parakua kaini sa estasyon nin bus sa banwa. Sa madaling sabi, dai siya masugo-sugo kan sadiring ina, alagad pag an lola an nagsugo, tig-uutob niya.

Huy, baya Manoy!

Iyo na. Turion mi ika sa tulong kondisyon. Ano an Manoy? Sabiha na ta gibuhon ko tulos, sabi ni Tikoy. Mag-eskuwela ka buda mag-gibo asayment. Sabi kan maestra mo magararden na daa an mga kaklase mo. Magtanom ka man duman sa eskuwelahan nin mustasa. Pag nakaguno ka, itatao ko saimo an sunod na kondisyon. Sabiha na entiro Manoy nganing gibuhon ko na gabos! Gibuhon na pa'no, na dai ka pa ngani nakapatambo pisog! Paghagad ki Mamay pisog nin mustasa buda pagklase sa aga! Iyan an kondisyon ko. Kaniguan ngirisi kan pitong butugon na soltero.

Dakulaon na kantidad su binayadan ni Mamay sa pamilya ni Galet. Pirang semana an aki sa hospital dara kan taga sa likod. An nangyari arog kaini: madamba na an mga mustasa ni Tikoy sa likod kan gabaldon kan Kabakab Elementary School. Mga berdehon na darakulaon na an dahon. An dai aram kan mga kaklase niya, American mustasa daa an dara niyang pisog. Dakulon an mabubulnot na mustasa na nagtubo sa saiyang plot, samantalang an mga kaklase, normal sana, kun dai man baransot na mustasa sana an igua. Lalo sindang nauuyam ta dai man ngani nagkaklase si Tikoy, naglaog sana para maggarden. Bako man sa pagtatsar, alagad medyo patal-patalon si Tikoy pag-abot sa klase, kaya grabe an uyam kan mga aki na garo suwerte pa lugod na makakakua ini nin halangkaw na marka sa gardening.

Sa gabos na uyam, si Galet an pinakauyam ki Tikoy. Haloy na siyang may uyam ki Tikoy ta maski maitom-itom na aki si Tikoy, mas guwapong maray saiya. Maski ngani kakolor siya kan saiyang Papay, nakua niya man an dungo kan saiyang Lola Veronica, saka kan saiyang Mamay. Lugod su kursunada ni Galet sa ibong sa section, si Tikoy an muya. Okay na kuta kaitong dai na naglalaog si Tikoy. Kundi

kan naglaog na, grabe man tulos an padistinguir sa maestra. Remate na naman. Bilib na naman ki Tikoy su kursunada niyang magayon-gayon sa ibong na section.

Sarong hapon, urulian na kaito kan mahiling ni Galet na tigtatangro nin baduya kan saiyang kursunada si Tikoy. An mas kinauyam ni Galet ta kinua man ni Tikoy su baduya! Aram kan gabos sa Kabakab Elementary School na paborito na maray ni Galet an baduya. Ano ta kinua pa man ni Tikoy an tinangro kan saiyang kursunada? Sa urag-urag niya, dinuman niya an matataba na mustasa ni Tikoy. Saro-saro niyang ginalbot an mga lawas. Dakulon mananggad su dahon, pero uubuson niya talaga, iyan an gigibuhon niya. Binuksan niya an saiyang bag ta nganing ilaog an mga binulnot na mustasa. Sinuruso niyang tuda an mga mustasa sa bag, kairiba na an daga. Sige pa an galbot niya. Tigsususo pa niya an mga huring mustasa kan biglang garo may nagsikad sa saiyang likod. Aguy, sabi niya pa. Araatyan, nagdadalahay na an dugo sa saiyang likod. Nagkukururahaw na an mga aki sa ekswelahan. Nagdaralagan pasiring saiya an mga maestra. Nahiling niyang rinayo saiya si Tikoy, kinua sa kamot kaini an umal. Maray na sana ta umal. Kun dai, tigbak na si Galet. Narahay man ini si Galet. Naka-eskuwela man giraray. Nakabakal pang duwang litson an magurang niya sa sobra na binayad ni Mamay. Tigtatangro na siya ngunyan nin baduya kan kursunada niya. Dangan si Tikoy, nungka nang nagbalik sa eskuwelahan. Dai maaraanggutan ni Mamay si Tikoy ta kun siya man daa an tagaon, kaya pinabayaan na sana man kun ano an muyang gibuhon. Kun buhay pa kuta si ama mo, tibaad lamang.

Sambulan nang tigpipirit ni Tikoy si Manoy sa ikaduwang kondisyon. Haloy nang napatambo su mustasa, maray na ngani an

buhay ni Galet. Panahon na para ihulit na man saiya an ikaduwang muyang mangyari ni Manoy. Iyo atyan na sa harong, bago kita magturog.

Pakapangadyi nin Ama Niamo, ta maski pasiway sindang mga aki dai sinda nakakalingaw magpangadyi, kinulibat ni Tikoy si Manoy kun ano na an sunod na kondisyon. Pirot na kaini si Manoy kaya an sabi na sana, ihulog mo na sana sa karabaw si Bakhawan! Buda ini pagtagilid, buda paghukragong.

Kaiwal kan pitong butog si Bakhawan. Mahigos na paraoma si Bakhawan alagad iyo sana ini an makusugon an buot na mag-apod sa pitong butog nin Butog! An totoo, siya an nagtao nin bansag sa pitong soltero na ini. Magkakarawat man sinda kan mga aki pa. Alagad enot na nagpundo mag-eskuwela si Bakhawan ta nganing makipakyawan. Anggot sa inda si Bakhawan, dara siguro kan inggit ta sinda kayang mag-uru-istambay sana. Ini huna-huna sana man ninda. Ta kada na sana mahihiling sinda ni Bakhawan, dai na ining ibang banggit kundi, ano burutugan na naman, siram kan buhay ano? Sisimbagon ini ni Manoy na, marna, pag-istambay na man digdi. Na sisimbagon pa giraray ni Bakhawan, dai na, ta kaipuhan maging responsable. Anggot kaini an pitong butog. Tano ta dai tigbibisto ni Bakhawan an kakayahan ninda na magturi? Bako daw ining pagiging responsable? Iyo ta supot man an si Bakhawan, sabi pa kan saro. Mayo kaining makapatunay alagad sabi kan ama kan sarong butog, dai niya mananggad marumduman na nagpaturi saiya si Bakhawan.

Luminagpas langit an anggot ni Manoy ki Bakhawan kan inagaw kaini an babayi na kakabiton niya na kuta sa baylehan. An hayupan na Bakhawan na bako man ngani guwapo, naenot-enot pang mangabit. Pasakalye pa sana kan Crazy For You, nagtindog

na siya, kun ano man ta huto na tulos si Bakhawan sa lamesa kan target niya. Kan nagsasayaw na sa tahaw kan Social Hall, hinanap pa ni Bakhawan an saindang lamesa buda ngisi-ngisi. Kan bangging ito, plano na kuta ni Manoy na abungan si Bakhawan alagad may nahiling siyang babayi na kasalida kan kursunada niyang kabiton. Mas magayon, mas sexy pati. Nawara su gulo-gulo niya ki Bakhawan, nakabalyo duman sa babayi na na nakailusyon niya kan bangging ito.

Ihulog palan sa karabaw, kadali, sa isip ni Tikoy bago magturog.

Alas singko nin hapon, nasa karaan si Tikoy nakasurok, daing labot sa nuknok. Aram niyang pauli na kaini si Bakhawan hali sa amihan. An saiyang taktika, nahiling niya ini sa mga pelikula, ambus. Dai man siya nin badil alagad igua siyang tirador, asin maningguon siya digdi, parehas na gayo ni Manoy. Sadit-sadit pa siya, tigpapraktis na siya ni Manoy na manirador nin gangam. Minsan ngani, pag burat si Papay, tigtitirador man ninda ini ni Manoy, sa bitis sana an patama. Nungka nadiskubre ni Papay na sinda an tulong beses na gayong nakalugad kan saiyang tabay.

Uya na si Bakhawan. Namati na ni Tikoy an gabat kan bitis kan karabaw sa laboy. Dai nag-aaram si Bakhawan, pwerte an tukaw sa likod kan karabaw. Nagposisyon na si Tikoy na semi-luhod sa karaan. Binalahan nin maray na klaseng gapo an saiyang tirador, saka hinunat pasiring sa likod an goma. Nakapiyong na an wala niyang mata. Naghangos siyang hararom. Sa isip niya, segun sa tinuro ni Manoy, saro, duwa... sa bilang na tulo, sinabay niya an paghangos paluwas asin an pagbutas sa goma. Plak. Daphag sa laboy si Bakhawan. Nagkuripas si Tikoy pauli ta kun abuton na nin diklom.

Manoy! Nag-aamak nin pansapna ni Manoy kan nag-abot siya sa harong. Si Mamay, naghihinguro nin kalunggay sa butaka. Manoy! Nagkintid si Tikoy nganing makarani-rani sa talinga ni Manoy. Maski ngani makusog an boses niya sa tindahan pag naghahagad ki Manoy na turion na siya, puon kan tinaga niya si Galet, dai na sinda pwedeng mag-istoryahan nin makusog manungod sa mga kondisyon. Manoy, hinghing niya, gadan na si Bakhawan.

Dismayado man sana. Nakabuhat pa man si Bakhawan pirang oras pagkatapos kan saiyang ambus. Nakahagad pa ining tabang sa mga tawo sa baryo. Maduguon na an pandok ni Bakhawan. Dinara siya kan mga tawo ki May Pudens na kan oras na ito nagpapamanggi nin inasal na malasugi. Nakikikakan man si Porpirio sa iya pirmi, kaya tulos na nakaayuda na madara si Bakhawan sa hospital. Nakasalbar si Bakhawan sa madaling sabi. Alagad kan maulian, dai na nakakahiling an tuo niyang mata. Sierto kang daing nakahiling saimo? Pasigurong hapot ni Manoy ki Tikoy. Dai lamang Manoy. Aram mo na man sanang garo akong si Lito Lapid. Nagbitis ako nganing marikas an dalagan. Saka nakikawat pa ako sa dalan nganing dai ako marisa kan mga tawo. Bako ining totoo, ta naghihidali ngani siyang makauli kaito.

Alagad sa pagtimbang ni Manoy, garo nang sadit na soltero an saiyang tugang. Pano daw ini nangyari na dai lamang niya namangnuhan? Sige na an pakibarkada niya kan nagpuon mag-eskuwela si Tikoy. Sa otso anyos na deperensya kan saindang edad, normal na magrayo na an buot ni Manoy ki Tikoy kan siya nagsosoltero na. Padaba niya pa man an tugang alagad dakul na siyang gustong gibuhon na panggurang na aktibidad. Habo niya na makikawat sa tugang. Kaya si Tikoy an pursigido na maging soltero

na tulos ngani sanang makarani liwat ki Manoy an buot. Makinupo na aki an tugang niya, alagad habuon niya sa arog kaini. Pag bangga, siya na an muyang kadurog ni Tikoy, bako si Mamay. Saro ining disbentahe lalo kun muya niya man magpakurukunswelo sa buhay. Iba man kaya ini sa pakwenswelo pag kairiba an saiyang mga amigo sa sinehan o kaya sa salog. Maski anong hambog niya dai niya kayang gibuhon an siring pag kataid si Tikoy. Sa siring kaini niya naiisip na maski patidudulag siya sa tugang, padaba niyang maray an aking ini.

Ugmahon na si Tikoy sa sadiri niya. Ano baya Manoy? Sugua na ako ta turion mo na ako! Dai na nakatios si May Pudens na subago pang dangog sa pangadyion ni Tikoy. Turia na daw ngani an tugang mong an, maski sadit an pisot turia na ta iyong gusto. Dai May Pudens, simbag ni Tikoy. Muya ko itong suguon naman ako ni Manoy ta gigibuhon ko, saka ako mapaturi. Siniko siya ni Manoy pakatarama niya ini. Narumduman ni Tikoy an sikreto. Dai dapat maaraman dawa ni May Pudens an manungod digdi. Sa totoo na, dai ngani ini aram kan ibang butog. An aram sana ninda, nangyari na nataga ni Tikoy si Galet, buda nabuta kaini si Bakhawan dahil sa pag-utob kan sugo niya. Ini sana an aram kan mga butog. Bako man intensyon ni Tikoy, saka siyempre kan nagsugo, na haros makagadan na nin tawo.

Sa urag-urag ni Manoy, an nasabi na sana, bahala ka na kun ano an muya mong gibuhon. Buda kaini walata si Tikoy na nagngingisi-ngisi, mientras tigsusurop an saiyang Royal True Orange. Sa buot niya, kayang-kaya niyang ipahiling ki Manoy kun ano an kaya niyang gibuhon maski siya sadit na aki. Nom, ano na gibuhon mo? Naghapot pa liwat si May Pudens. Mauli na sana, simbag man ni Tikoy na nagngingisi-ngisi. Siya na sana an nawalat sa tindahan.

Maisog ako, Manoy. Maisog ako, Manoy. Arog niya kaini tigtatangad an ermano. Tigsawisipa-sipa niya an sarong arikurong habang mayo sa buot na naglalakaw, kan namangnuhan niya na nakaabot na palan sa gilid nin dagat. Banggi na asin medyo harayo na an sityong ini sa baryo. Mas o menos alas siete pa man sana, alagad sa aki na arog niya, garong labi na kamatanga kan mga oras na ito. Nakamati siya nin dikit na kulba, bako sa kun ano pa man kundi dahil sa kusog kan paros asin tanog kan hukol nin dagat. Mayo man siyempre nin mga poste sa may baybay kaya talagang madiklumon na maray. Dai nin bulan kan bangging ini asin an mga bituon sa langit dai man kayang magdulot nin liwanag. Tuom niya sana an pagmati kan baybay pag nagsusurok sa pag-ultanan kan saiyang mga muro. Kaito pag iuragan siya hahalion niya an tsinelas buda isusulot ini sa takyag alagad ngunyan, naisip niya na baad may pasa na bote sa baybay, segun sa pirming tugon saiyang ni Manoy. Lalo siyang kinulbaan kan madangog an atungal kan sarong lalaki. Awooooooo! Siring kaini su tanog na ano man daw ta nagsasabay sa paros-paros. Ano ito? Sabi ni Tikoy. Awooooooo, saro pang atungal, dagos pagbwelo nin sarong makusugon na waaaaaaahhhh, huhuhuhuhu. Ano daw ta naghihibi an lalaki, sa buot ni Tikoy. Huhuhuhu, tano ta babayaan mo na ako? Sabi kan lalaki. Huhuhu, ano ngaran kaini Prisila. Ano ngaran ta hahabuan mo ako? Para palan dai na nag-utog, habo mo na sako. Pirang bulan pa sanang dai nag-utog, mahali ka na tulos. Masaen ka aber, Prisila? An sabi ko baga matipon ako pantsekap, maghalat ka sana. Iuragan kan man na hayop kang Prisila ka. Garo ka dai tinawan nin aki, huyan baga, nakatulo ka sako!

Huhuhu. Nagluluya na an hibi ni Luis. Huhuhu. Dai naghahali si Tikoy sa natitindugan niya. Ano daw ta dai nag-uutog. Siya ngani

na aki, tig-uutugan na. Kaya ngani muya niya na magpaturi na tatao na man siya kan utog na an. Huhuhu... Nagtuninong. Araatyan, may naghuhukragong na. Aram niya na sa edad na ini an osipon na si Manay Prisila igua nin sambay. Sa Kabakab, bako man panggurang na impormasyon an mga sarambayan. Aram kan mga aki an gustong sabihon kan sambay. Dakul na mga harong an igua kaini. Dai man gabos nagsusuruhay an mag-agom na may sinambay. Minsan nagkakarilingawan na sana, arog kan ama saka kan ina niya. Kaya kan mga oras na ini nakamati si Tikoy nin grabeng hirak ki Manoy Luis. Ano daw ta dai niya aram na may sambay si Manay Prisila? Aram na ini kan gabos. Nahirak siya na grabe an hibi ni Manoy Luis, uya pang gayo sa diklom. Harayuon sa kaharungan. Kun daing maagi na Kabakabanon, daing makakaaram kan saiyang agrangay. Ano daw ta siya pa na aki an nakahiling, dai, nakadangog palan kan siring na drama. Nahirak pa lugod siya.

Naglalakaw siya parani sa naghuhukragong. Yaon sa sarong payag-payag si Luis. Aram niya ini. Iyo ini su payag na haros wara na man atop. May lamesa ining taragilid na. An tukawan baraak na. Malayugan sana nin baga nin sigarilyo, siguradong abo an luwas kaini. Bako man makangalas na digdi napili ni Luis na magsurusintir.

Luway-luway siyang nagrani, tigmamati sana kan bitis kun saen nagtutungtong. An saiyang mga palad naghahapipap sa kun ano man na makakaptan. Poste, tukawan, mga nakauldot na pako sa butong, kanto kan lamesa, bote nin kwatro kantos, kaluban nin tabak. Nahihiling niya, maski kadikit an lawas ni Manoy Luis, nakatikaya sa tukawan na butong, laylay an sarong takyang asin an sarong bitis. Nagtukaw man siya sa kahampang kaini. Kinakapkap niya

giraray an lamesa, tuyong tighahanap an bote nin arak. Nakapkap niya an kwatro kantos. May laog pang dikit. Binuhat niya ini buda pinarong. Pinatuwad niya sa nguso asin nag-aabo-abo niyang hinalon an likido na nakalaog sa ngimot. Burat kita kaini, sabi pa niya sa sadiri, nagngingisi-ngisi. Napundo nin dikit an hukragong ni Manoy Luis. Nagkamata garo. Alagad madali sana, duwang hangos, naghuhukragong na giraray siya. Narumduman ni Tikoy su atungal ni Manoy Luis surusubago sana, makulugon pagdangugon. Makulugon sa talinga, makulugon sa daghan. Hirak man saimo Manoy Luis. Maray pang tigbakon ta ika.

Sa momentong ini garong nagliwanag saiya an gabos. Iyo na ini ang huring kondisyon ni Manoy. Sarong bagay na mapahiling kan saiyang isog bilang soltero. Ultimong beses na mapahiling na siya soltero na, makakagibo pa siyang karahayan sa kapwa. Aram niya ang hibi na ito. Nadangog niya na ito dati ki Mamay. Awooooooooooooo. Maray pang gadanon mo na sana ako! Ngari-ngari talagang tagaon ni Papay niya si Mamay kan magparataram ini sa atubangan kan mga parainom na amigo habang naghaharampangan man sa kwatro kantos. Umuli ka nang hayupan ka, umuli ka na sa sambay mo ta malipot na buray kaito nin halat! Nasupog garo si ama niya, bumihuhahat buda biniyaw an kaluban ki Mamay. Halion mo sa kaluban an tabak na hayupan ka! Buminiyaw utro si Papay, kaluban man giraray.

Maski maisugon si Mamay, burubanggi kaini an hibi. Singko anyos pa sana siya kaito, dai pa nag-eekswela. Pirmi pa ngani siyang tig-iiba ni Mamay niya dawa magsain ta malang nguhod na aki. Bibi. Tikoy-tikoy pa. Pero narurumduman niya na gabos ini, lalo na ang hibi ni Mamay sa banggi. An muto-muto kaini na gabos man tigtatao.

Tiglulutuan, tiglalabhan an bado, tiglilinigan an harong. Kun marupo mais, marupo man si Mamay. Kun ma-ani paroy, uto man si Mamay. Kun maregaton si Papay, masabat man si Mamay sa baybayon. Maski sa arog kaining maagahon, guyod-guyod niya si Tikoy, tigpapatos sanang maray nin suruon na jacket nganing dai sipunon, kun siring, saksi na siya, dawa sadit pa, na tiggigibo mananggad ni Mamay an gabos para ki Papay. Kun tutuuson, marurumduman na aki nin asyendera si Mamay kaya dai niya kaipuhan magtios. Alagad nagtios si Mamay hasta nagadan si Papay, salamat sa Dios, sa helang. Kaya salamat sa Dios ta kan nagadan si Papay, saka tinao ni Lola Veronica an kaherasan sa daga ni Mamay. Puon kaito nagtukaw-tukaw na sana si Mamay sa butaka.

Kinakapkap giraray ni Tikoy an lamesa, tuyo niya na makaptan giraray an kaluban kan tabak ni Manoy Luis. Kan tinaga niya si Galet, dai niya ini napuruhan maski ngani makusog man su tama niya sa likod. Umal man kaya ito, sa buot niya. Ini tabak talaga. Maski na. Dai sigurado. Kaya kan binunot niya su tabak sa kaluban, nagluway-luway siya pagposisyon sa taligidan ni Manoy Luis. Nahihiling niya an puti na tshirt kaini. Aram niya kun hain an kawkawan. Uhm, dai na siya nag-isip kan dinudo niya sa kawkawan an tabak. Sa baba na gayo kan huring tulang tuminama. Dinudo pa niya nin tudo. Halaba an tabak ni Manoy Luis. Uhm. Napundo su hukragong. Mapanas an tabak. Uhm. argh, sabi ni Manoy Luis. Dai niya na hiniro an tabak sa lawas ni Manoy Luis. Nadangog niya ini na nagtitingatinga. Namatean niya pang may nagturong mapulot, maimbong na likido sa saiyang bitis.

Kuminilat! Grabe an kulba niya kan maliwanagan an pandok ni Manoy Luis, nakanganga, muklat, alagad garo nakangirit saiya.

Nagdagduldol. Lintian na dalagan ni Tikoy pauli. Tuom niya an dalan maski na ngani madiklumon. Nagtagithi nin dikit na minuto, dagos pag-uran na nin tudo-tudo na garong tigbubulos na kan langit su gabos na hinanakit ni Manoy Luis subago.

Kaya palan mainiton subago, sabi kan mga tawo sa saindang mga harong. Su may mga TV mayo nang nahihiling ta nagrilibog na su signal. Su mayong mga kuryente, sige an palsok kan tintiruhan ta maski sadit na labot kan harong, tiglalaog nin abang kusog na paros. Sige an kilat. Sige an daguldol. Sige man an dalagan ni Tikoy. Tig-aagihan niya an tuninong na kaharungan sa gilid kan tinampo. Sarado na ngunyan an May Pudens Store, maray na sana. Sa ordinaryong banggi, alas nwebe an sarahan kaini. Turog na garo an kurang.

Haloy na siya nin tindog sa luwas kan saindang harong kan madangog an kurahaw ni Mamay. Hanapon mo na baya an deputang tugang mo! Atyan na ngani paghuraw! Deputang matigbak ito sa dalan! Nagbukas an pinto, garo binalinghawan. An demonyadong aki na ini, nag-aano ka diyan? Angguton na si Manoy niya. Hala laog digdi! Demonyadong pasipay ka talaga. Pinahuba siya buda pinatos nin tuwalya. Saen ka na naman nagparalatulat, sabi man kan ina na nagtutukaw-tukaw man sana sa butaka. Pagsangli na, sabi kaini. Mayong girong na nagsasangli si Tikoy. Sa buot niya, ngunyan ka sana maaanggot sako Manoy. Atyan kayan, ugmahon ka na naman sako. Marna, sabi ni Manoy sa lamesa. Tinolang manok an isira ninda.

Amay na aga na kan naglakop an bareta na ginadan si Manoy Luis. Marasapa, buot-buot na, sabi kan mga Kabakabanon. Garong salampati sa buot, sabi naggad ninda. Paimbistigaran daa ni Kapitan an krimen. Alagad an mga tawo, ki kapitan nakaturo an mga

guramoy. Aram ngani baga kan gabos na sambay ni Prisila si Kap. Si Manoy Luis sana an dai nakamangno. Sa sarong banda, maray na nagadan siyang dai nag-aaram na arog kaini an gibo-gibo kan agom. Haloy na, enot pang maray sa dai niya pag-utog. Minsan ngani, sa mismong payag na kinagadan niya, duman nangyayari an mga kangangalasan ni Prisila saka ni Kapitan. Sabihon tang na mga bari na butong, sinda an kaggibo. Kun ano man an dahilan ta dai nag-aaram si Manoy Luis, iyo na ini an tigsasabi kan bilog na baryo, na mabuuton siyang tawo, garong salampati.

Biyernes na gayo, sarong semana pakalubong ki Manoy Luis, nasa pangpang kan salog si Tikoy asin an pitong butog. Kapot kan sarong butog an baynte nwebe na tinais nin maray subago. Kapot kan saro pa an mga ugbos nin bayawas na ipapasabsab ki Tikoy. Biyernes man kan sinaksak ni Tikoy si Manoy Luis sa baybayon. Dai ini aram kan mga butog.

Ano ta nagtugot ka nang turion an, hapot kan sarong butog kan sarong aldaw. Patikikito na padi. Buda ngirisi kaini. Sa pag-ultanan sana nindang magtugang an katotohanan manungod ki Manoy Luis. Maray nang nagsubaskong biyo kan banggi na ito, halawigon na subasko na nagbura sa ginibo kan saiyang nguhod na tugang. Tulo sana sindang nakakaaram: si Tikoy, si Manoy, posibleng si Luis. Kundi gadan na ini.

Parungon ko hangaw mo? Sige an pangisog ni Manoy mientras guyod-guyod siya sa kwarto. Nagluwas ki tuwalya, nagluwas ki sanglian, sige pangisog. Lintian ka talagang aki ka saen ka nakiinuman? Inubos ko sana su tada ni Manoy Luis, Manoy. Akion ka pa burat ka nang hamagan ka, nakiinuman ka na? Inubos ko sana ngani! Alagad dai man nagdadangog si Manoy. Pagsangli! Deputang

aki ini, sabay luwas nin kwarto. Nagpiling-piling na sana ini kan maagihan si Mamay na tinurugan na an pagrosaryo sa butaka. Sa buot ni Manoy, maray man na dai kaini naaraman na nakiinuman si Tikoy ki Manoy Luis. Mare na digdi sa lamesa baya, Tikoy! Higupa an demonyong sabaw na an nganing dai magkulog an payo mong deputa ka.

Manoy, sabi ni Tikoy mantang tigrarapsing an pakpak kan manok, nakatulo na ako. Anong nakatulo, duwa sana man an pakpak kaan. Aram ni Manoy na paborito ni Tikoy an pakpak kaya tinada niya pareho. Tulo na бага an tinira ko, Manoy. Shhhh. Nasibot si Manoy alagad siring subago, tuspak man giraray si Mamay sa butaka. Turia na ako. Iyo turion ka nang luko ka. Ubusa an sabaw nganing dai ka kalinturahon. Sa buot ni Manoy, pag nawara an epekto kan arak sa tugang niya, pwede na niyang kaulayon na dai pa panahon magpaturi an otso anyos na aki. Dai man interesado si Manoy na aramon kun ano pa an tinira kan tugang niya. Huna niya, su gin. Huna niya, iyo sana ito.

Patikikito na man. May ilusyon ka na baya 'Koy? Igua na, hadaw? Sisay man an? Dai ko ipabisto ta baad agawon mo. Aki man garo an, habo ko man sa aki, sabi kan butog. Dai lamang, daraga na. May suso na ngani. Haraha na naman an mga butog, pati si Manoy napangising gayo. Grabeng hambog mo 'Koy. Sisay man an? Sikret. Habo niyang sabihon an tig-iimahinar niyang ilusyon. Su daragang nahiling niyang nagkakarigos sa bumbahan. Dayo man sana ini, makuapo ni Manay Tisay na nagdakula sa Manila. Maputi-puti, pango-pango sana, alagad malinigon an kutis. May arong ini sa dungo na garo sadit na langaw. Muyahon niya ining hilingon.

Kan nagbubo na nin tubig, nakabalyo su hiling niya sa bangaw na nasisilag sa mahimpison na blusa.

Sa salog, sige an ngirisi kan mga butog sa rason na tinao ni Manoy. Mientrastanto, naglangoy-langoy nguna si Tikoy sa salog. Ara-atian nagralangoy na man su mga soltero.

Sa pampang, mientras nagpapahingalo, ginawgawan nin sigarilyo ni Manoy si Tikoy. O ta masoltero ka na, pwede ka na maghithit. An totoo pirmi na man siyang pinapahithit ni Manoy pag nagsisigarilyo ini sa harong. Matibay na siya kaan. Tatao na siyang mag-inom. Tatao na siyang magkuspa nin harayo. Tatao na siyang magtaghoy. Kaya talagang turi na sana an kulang na maging opisyal na soltero na siya. 'Koy, 'Koy, pakaturi saimo dai ka nguna maghiling bold, saka dai ka mag-isip nin bagla. Hadaw man? Totoong interesado si Tikoy. Hilinga na baya an na hambog mo, sabi ni ermano mo patikikito ka na! Nangirisi na naman an mga soltero.

Ma-alas-tres na kan nagdesisyon si Manoy na tapuson na an pagturi nganing dai sinda abuton nin banggi. Subago pang udto huba si Tikoy. Sige na lamang an kawat sa salog. Marna digdi ta tapuson ta na. Nagturukaw na an mga soltero sa palibot ni Tikoy. Tigsararo sindang gapo na tukawan. Steady an kamot kan butog na may baynte nwebe. Ini itong aki kan orihinal na paraturi, saiya tigtitiwala ni Manoy si Tikoy. Pinatindog sana si Tikoy sa salog. Diretso an hiling niya ki Manoy, maisog. Naghiyom si Manoy, saka nagkihat. Handa na si Tikoy. Handa na si Tikoy. Kapot-kapot na kan butog an pisot ni Tikoy kan ini magkairihi. Bakong paturayog kundi turo na garo sadit na salog. Nabutsanan tulos ini kan butog, sabay sabing lusi! Nagkakamang sa lapi, pasiring sa tabay, pasiring sa bitis, pasabay na sa salog an maimbong na ihi ni Tikoy. Nagtatarakig na si Tikoy. An

saiyang abaga dai mapugulan sa pagtakig. An kamot niya matatagas na sa tagilidan. Dai naghihibi si Tikoy. Alagad an saiyang mata bralangko na. Darakula na an labot kan dungo asin garo kurulang na an duros na tighahangos niya. Dai mamamangnuhan ni Tikoy na sinalo siya ni Manoy kan magrulumoy an tuhod niya asin matumba, dikit an sinabit na makadabal sa gapo an payo. Dai man siya nadismayo, pinanruluya sana. Kan mamangnuhan na karakaraga na siya ni Manoy, saka na nagparahibi si Tikoy.

Buhat-buhat ni Manoy an malulumoy na lawas ni Tikoy. Nagporbar mag-ngisi an mga soltero alagad natakot sinda kan hiniling sinda saro-saro nin maraot ni Manoy. Nagkasiribot sinda na sulutan nin bado si Tikoy. Luway-luway siyang naglakaw parayo sa mga amigo. Nagpawalat na an anom na butog sa pangpang kan salog.

Nagdidiklom na man kan nakaabot sa Manoy sa dalan pauli. Nakasablay sa abaga niya an payo ni Tikoy. Normal na an hangos. Mabakal kita Royal saka Bangus sa aga. Maduman kita ki Lola, hahagadan ta ika sentimos, iyo? Higit nang maray an saiyang kugos. Mapaluto kita ki Mamay linukay, muya mo kaan? Hinigot pa ni Manoy na tudo an pakakupo ki Tikoy. Sige man an tunga-tunga kan aki. Namamatean ini ni Manoy sa saiyang abaga. Halabaon na an kalamias ni Manoy para makaikot sa lawas kan tugang. Tighigot niya pa ngani, alagad garo haluag man giraray. Garo mahuros man giraray si Tikoy. Kinupo-kupo ni Manoy nin tudo an tugang mantang naglalakaw nin luway. Nagdidiklom na. Haloy-haloy na palan siyang dai naghihibi.

MANOY, MANOY

Otso anyos pa lamang gusto na ni Tikoy na maging tulad ng Manoy niya, tunay na binata. Turion mo na baya ako, Manoy! Huy, turion mo na ako, parang awa mo na. Mabaliw-baliw sa kakatawa ang mga binata sa tapat ng May Pudens Store nang marinig ito. Ang mga binatang ito ay binubuo nina Manoy, at anim niyang kaibigan. Ang tawag sa kanila ay pitong butog. Halos magkaka-edad ang pitong butog dahil sabay-sabay silang nag-aral. Sabay-sabay rin silang tumigil noong nasa grade 6 na.

Mga sobrang hambog talaga nitong mga binatang ito. Maghapon silang magtitipon sa tindahan para lang maghapon ding magharambugan. Iba't iba ang pinag-uusapan nila, nobenta porsiyento, imbento lang: mga babaeng naghahabol sa kanila, mga binatang nangungursunada, ang guro na nagpakita raw ng dibdib isang hapon na sweepers sila noong grade 4. Kesyo nakita nila ang kulay ng kalson ng kung sinong dalaga, iba pa sa kalson din nga ni Ma'am na nasilip nung umupo sa mesa, habang tinuturo ang push and pull na action sa reproduction ng male at female. Lahat ng kuwentong ito alam ni May Pudens kasi nga siya ang bantay sa kaniyang tindahan. Di basta-basta mapaalis ni May Pudens ang pitong butog dahil nga mga customer sila, na regular bumibili ng

malamig na Royal Tru Orange kada alas-diyes ng umaga at kada alas-kuwatro ng hapon. Pitong 8 oz agad pag umaga, pito muli pag hapon. Kita mo 'yan. Iba pa rito 'yong tinapay at kung ano pang makukukot. Marami pa rin namang bumibili kay May Pudens kasi naman siya ang may pinakamalaking tindahan sa Kabakab, pero sa kung anong dahilan, hinahanap-hanap niya na rin ang harambugan ng kabataang ito. Noong una tinataboy niya pa pauwi ang mga ito, pero dapat nating alalahanin na ang grupong ito ay ang pinakamatitigas ang ulo sa mga anak ng Kabakab. Itong ang mga batang talagang tatambay sa tindahan para lang hindi mautusan ng magulang na bumili ng toyo, na sa tindahan din naman mabibili.

Kusa namang tumatabi ang mga binata kapag may ibang bibili. Mababait naman sila at magagalang. Kaya nga sa katagalan, na-apresyar na lang din ni May Pudens ang mga binatang ito, kasi mahilig magpatawa sa mga mamimili. Maliban pa, may mga dalaga rin—sabihin pang imbento lang ng mga binata ang tungkol sa mga dalagang humahabol daw sa kanila—ay mga tunay na nag-iinteres sa isa o dalawa sa pitong butog. Kaya tuwing pagkapananghalian, oras na makaligo na ang mga dalaga, inaasahan na ni May Pudens na bibili na rin ng kung ano na lang ang mga dalaga. Mababango, hipid ang buhok na nagtutulo pa sa likod, at namumuti-muti ang pisngi sa pulbo. Sa loob ni May Pudens, mga amoy-araw pa ang mga batang ito noon, silang lahat, itong mga dalagang paisa-isa kung bumili at itong mga binata na laging magkakasama. Sa araw-araw na pagmamasid ni May Pudens, tiyak na tiyak siyang walang magkakatuluyan sa kabataang ito. Mga iresponsable itong mga lalaking ito, hindi sila mag-aasawa ng babae galing Kabakab, kasi paano tatakasan kung ayaw na! Iba na ang panahon ngayon,

sabi pa ng matanda, na saksi sa maraming araguman sa Kabakab, dahil sa tagal niyang nabubuhay rito, dahil ang tindahan niya ang sentruhan ng mga kuwento, at dahil medyo nakakaangat, siya ang laging kinukuhang ninang sa mga kasalan, kahit na nga siya mismo ay tumandang dalaga. Maliban dito, ang kaniyang jeep na minsan pinapasaherohan, minsan pinaparada lang sa bakuran, ang laging hinihiram na sakayan pag may kasal. Kung gaano katanda ang jeep na ito, ganoon din katagal na driver nito si Porpirio, kapatid niya sa labas. Si Porpirio rin ang tagapamalengke ni May Pudens. Ang bahay nito ay nasa likod ng malaking bahay niya, katabi ng lumang tangkal ng baboy. Tumatanda ring binata si Porpirio.

Kahit na nga mga butugon, totoong marunong magturi ang pitong butog. Ang isa kasi sa kanila ay anak ng albularyo na nagturi sa karamihan ng lalaki sa Kabakab. Nang mag-edad disi-sais, master na rin niya ang kakayahan ng ama sa pagturi. Ang kabatiran na ito madali lang namang ipasa, kaya hindi niya pinagdamot sa kaniyang mga kaibigan. Mabibilang pa lang naman sa daliri ang mga binatilyong nagpaturi sa kanila. Marami pa rin ang mas may tiwala sa orihinal na paraturi. Pero tumatanggi na ang orihinal na paraturi, kung kaya lahat-lahat, sa nagdaang tatlong tag-init, nakapagturi na rin ang pitong butog ng siguro'y pito na rin. Laging magkakasama ang pitong butog kapag may tutuliin. Kung ano man ang ibayad, paghahatian nila iyon.

Manoy nga! Naiinis na si Manoy kay Tikoy sa araw-araw na lang na hinihingi nito. Ayaw ng Royal, ayaw ng tinapay, ayaw ng Bangus. Ang gusto talaga turi. Noong isang araw nagsumbong na ang maestra sa ina, na hindi na nga raw ito pumapasok sa klase. Paanong papasok e laging nandito kay May Pudens, nakikitambay sa mga

binata, laging nagmamakaawa na tuliin na nga raw siya, kasi gusto na niyang maging binata, tulad ng kaniyang ermano. Tawa lang nang tawa nito si May Pudens. Magsipag-aral kasi kayo para tularan kayo ng batang 'yan! Biro lang naman ito, kasi nga alam niyang wala nang interes ang mga binatang ito. Ang totoo, matagal na ring ganito ang sitwasyon ng mga Kabakabanon. Suwerte nang may makatapos ng high school galing sa baryong ito.

Si Manoy, ang panganay nga na kapatid ni Tikoy ang pinakaguwapo sa pitong butog. Simula noong di na siya sumusunod sa utos ng ina na dalhin sa molino ang mga palay, na tumulong sa uma, na bumili ng kung ano sa banwa, simula noong di na siya pumasok sa eskuwela, kung gayon nakaligtas na sa CAT kung kailan todo bilad ang mga kadete pag malapit na ang Peñafrancia, lumabas na ang tunay niyang kulay, na tunay na kulay rin ng kaniyang Mamay—ang kulay ng kaniyang lolang si Veronica, ang Kastilaloy na nagmamay-ari ng kalakhang lupain sa Kabakab. Di lang basta maputi si Manoy, nagrorosa-rosa ang pisngi niya. 'Yong lakas ng loob niya na tumambay na lang sa araw-araw na ginawa ng Diyos ay galing sa katotohanang si Lola Veronica, kahit bulag na, ay laging makuwarta. Laging magpapakuyom ng sentimos ang matanda ano mang oras siya dumalaw.

Sabihin pa rin natin, kahit nga naestablisa naman na, na si Manoy ang paboritong apo ni Lola Veronica. Sa katunayan, siya lang ang apo na anak ng Mamay niya, na kinikilala ni Veronica. May mga kapatid din ang kaniyang ina, pero sa kung saan-saang bayan sila nagsipagpamilya. Ang kasama lang ni Veronica ay mga katulong sa bahay at sa napakalawak niyang palayan at niyugan. Kaya sila nga lang talaga ni Tikoy ang mga apo ni Veronica sa Kabakab. 'Yong

pangalawa niyang kapatid, na namatay sa meningitis noong maliit pa, ay nakapagmano naman siguro ng isa o dalawang beses sa matanda. Si Tikoy, nakapagpamano naman ng mas marami-rami pero noong marunong na siyang magmano, hindi na nakakakita si Veronica. Ito ang dahilan kung bakit isa lang sa kanilang magkakapatid ang kinikilalang apo ng matanda. Wala namang pakialam dito si Tikoy kaya wala tayong problema rito. Ang may problema ay ang kanilang Mamay na di nga mautusan ang mga anak, kaya nagbabayad na lang sa kung sinong binatilyo sa Kabakab.

Isa pang problema, simula nang magdesisyon ang kaniyang Mamay at Papay na bumukod ng bahay, di na sila pinapatuntong ng Veronica sa malaking bahay. Ang totoong dahilan ng pag-alis nila ay ang pagkakahuli sa akto ni Veronica sa kaniyang manugang na hinahalikan ang kaniyang katulong. Ayaw maniwala ng anak niya noon. Noon. Maliit pa naman noon si Manoy pero naiintindihan niya na ang sinabi ni Lola Veronica na apo ko lang ang puwedeng tumuntong sa sahig ng bahay na ito. Kaya noon pa man, marunong nang maglihim si Manoy pag bibisita sa Lola. Sa mga susunod na panahon, isasama na niya sa pagdalaw si Tikoy. Kahit ganito, si Manoy lang lagi ang may pakuyom na sentimos pag uwian na. Bibigyan na lang din niya ng pambili ng kendi ang kapatid. Mahal din ni Manoy ang kaniyang lola, kaya maling sabihin na inaabuso niya ito. Ang totoo, siya naman ang nakakasama nito kung magpapadoktor o magpapakulot. Kung may padala sa matanda ang anak niya sa Maynila, si Manoy rin ang tagakuha sa estasyon ng bus sa banwa. Sa madaling sabi, di siya mautusan ng sariling ina pero pag ang lola ang nag-utos, sinusunod niya.

Huy, baya Manoy!

Oo na. Turion ka na namin sa tatlong kondisyon. Ano 'yan Manoy? Sabihin mo na at gagawin ko agad, sabi ni Tikoy. Pumasok ka sa eskuwela at gumawa ka ng asayment. Sabi ng maestra mo magagarden na raw ang mga kaklase mo. Magtanim ka rin sa eskuwelahan ng mustasa. Pag nakaani ka, ibibigay ko sa'yo ang sunod na kondisyon. Sabihin mo na lahat Manoy para gawin ko na lahat! Gagawing pa'no na wala ka pang napapatubong buto! Humingi ka kay Mamay ng buto ng mustasa tapos pumasok ka bukas! 'Yan ang kondisyon ko. Tawa nang tawa ang pitong butugon na binata.

Napakalaki ng binayaran ni Mamay sa pamilya ni Galet. Ilang linggo ang bata sa ospital gawa ng taga sa likod. Ganito ang nangyari: malago na ang mga mustasa ni Tikoy sa likod ng gabaldon ng Kabakab Elementary School. Mga berdeng-berde at malalaking mga dahon. Ang di alam ng mga kaklase niya, American mustasa raw yong dala niyang buto. Marami ang mabubunot na mustasa na tumubo sa plot niya, samantalang sa mga kaklase, normal lang, kundi man mga bansot na mustasa lang ang mayroon. Lalo silang naaasar kasi nga di naman pumapasok si Tikoy, pumasok lang para maggarden. Di naman sa pagmamaliit, pero medyo bobo si Tikoy pagdating sa klase, kaya grabe talaga asar ng mga bata na parang suwerte pa tuloy na makakakuha siya ng mataas na marka sa gardening.

Sa lahat ng asar, si Galet ang pinakaasar sa kay Tikoy. Matagal na siyang may galit kay Tikoy dahil kahit na medyo may kaitimang bata si Tikoy, ay higit na guwapo sa kaniya. Kahit na nga kakulay siya ng kaniyang Papay, nakuha niya naman ang ilong ng kaniyang Lola Veronica, at ng kaniyang Mamay. Tuloy 'yong kursunada ni Galet sa kabilang section, si Tikoy ang gusto. Okay na sana noong di na pumapasok si Tikoy. Kaso, nang pumasok na agad namang

nagpasikat sa titser. Patay na naman. Bilib na naman kay Tikoy 'yong magayon-gayon na kursunada niyang nasa kabilang section.

Isang hapon, uwian na noon, nang makita ni Galet na inaalok ng baduya ng kursunada niya si Tikoy. Ang mas kinaasar ni Galet ay 'yong kinuha naman ni Tikoy 'yong baduya! Alam ng lahat sa Kabakab Elementary School na paboritong-paborito ni Galet ang baduya. Bakit naman tinanggap pa ni Tikoy ang inalok ng kaniyang kursunada? Sa galit niya, pinuntahan niya ang nagtatabaang mustasa ni Tikoy. Isa-isa niyang binunot ang mga tangkay. Ang dami nga noong dahon, pero uubusin niya talaga, 'yan ang gagawin niya. Binuksan niya ang kaniyang bag para isuksok ang mga binunot na mustasa. Pinagsisiksik niya nang todo ang mga mustasa sa bag, kasama na 'yong mga lupa. Bunot pa siya nang bunot. Sinisiksik niya ang mga huling mustasa nang biglang parang may sumipa sa kaniyang likod. Aguy, sabi pa niya. Maya-maya, umaagos na ang dugo sa kaniyang likod. Nagsisigawan na ang mga bata sa eskuwelahan. Tumakbo papunta sa kaniya ang mga guro. Nakita niyang inilayo sa kaniya si Tikoy, kinuha sa kamay nito ang mapurol na bolo. Mabuti na lang mapurol na bolo. Kung hindi, patay na si Galet. Gumaling naman itong si Galet. Nakapasok pang muli. Nakabili pa ng dalawang biik ang magulang niya sa sobrang binayad ni Mamay. Inaalok na siya ngayon ng baduya ng kursunada niya. Tapos si Tikoy, di na bumalik sa eskuwelahan. Di mapagalitan ni Mamay si Tikoy dahil baka siya naman daw ang tagain, kaya pinabayaan na lang kung ano ang gustong gawin. Kung buhay sana ang ama mo, baka lang.

Isang buwan nang pinipilit ni Tikoy si Manoy sa pangalawang kondisyon. Matagal nang napatubo 'yong mustasa, maganda na nga ang buhay ni Galet. Panahon na para iutos sa kaniya ang ikalawang

gustong mangyari ni Manoy. Oo, mamaya na sa bahay, bago tayo matulog.

Pagkatapos magdasal ng Ama Namin, dahil kahit pasaway silang mga anak hindi sila nakakalimot magdasal, kinulit ni Tikoy si Manoy kung ano na ang sunod na kondisyon. Antok na nito si Manoy kaya sabi na lang, ihulog mo na lang sa karabaw si Bakhawan! Sabay tagilid, sabay hilik.

Kaaway ng pitong butog si Bakhawan. Masipag na magsasaka si Bakhawan pero ito lang ang bukod-tanging malakas ang loob na tawaging butog ang pitong butog! Sa katunayan, siya ang nagbigay ng bansag sa pitong binatang ito. Magkakalaro sila noong mga bata pa. Pero unang tumigil mag-aral si Bakhawan para maki-pakyawan. Galit sa kanila si Bakhawan, dala siguro ng inggit kasi sila paturutambay na lang. Palagay lang naman nila ito. Kasi naman tuwing nakikita sila ni Bakhawan, wala na itong ibang masabi kundi, ano, harambugan na naman, sarap ng buhay ano? Sasagutin ito ni Manoy ng, halika, tambay ka rin dito. Na sasagutin pa rin ni Bakhawan, huwag na, kasi kailangan maging responsable. Galit nito ang pitong butog. Bakit di kilalanin ni Bakhawan ang kakayahan nilang magturi? Di ba ito pagiging responsable rin? E pano kasi supot naman 'yan si Bakhawan, sabi pa ng isa. Wala naman nitong makakapagpatunay pero sabi ng ama ng isang butog, hindi niya nga raw maalala kung nagpaturi sa kaniya si Bakhawan.

Lumampas na sa langit ang galit ni Manoy kay Bakhawan nung agawin nito ang babaeng isasayaw niya sana sa sayawan. Ang hayop na Bakhawan na di naman guwapo, nauna pang magyaya ng sayaw. Pasakalye pa lang ng Crazy For You tumayo na siya, kung bakit ba naman ayun na agad si Bakhawan sa mesa ng target niya. Noong

sumasayaw na sa gitna ng Social Hall, hinanap pa ni Bakhawan ang mesa nila at saka ngumisi. Nang gabing iyon, plano na sana ni Manoy na abangan si Bakhawan pero may nakita siyang babae na kapalit noong kursunada niyang isayaw. Mas maganda, mas sexy pa. Nawala 'yong gigil niya kay Bakhawan, nalipat doon sa babae na naging kailusyon niya noong gabing iyon.

Ihulog lang pala sa karabaw, ang dali, sa isip ni Tikoy bago matulog.

Alas-singko ng hapon, nakasiksik sa kadawagan si Tikoy, hindi iniinda ang niknik. Alam niyang pauwi na nito si Bakhawan galing sa uma. Ang taktika niya ay napanood niya sa mga pelikula, ambul. Wala naman siyang baril pero may tirador, at asintado siya rito, tulad na tulad ni Manoy. Ang liit-liit pa niya noon, sinasanay na siya ni Manoy na manirador ng ibon. Minsan nga, kapag lasing si Papay, tinitirador din nila ni Manoy, sa paa lang ang asinta. Di kailanman nadiskubre ni Papay na sila pala ang tatlong beses ba namang sumugat sa kaniyang binti.

Heto na si Bakhawan. Naramdaman na ni Tikoy ang bigat ng paa ng kalabaw sa putikan. Walang kaalam-alam si Bakhawan, ang sarap ng upo sa likod ng kalabaw. Pumusisyon si Tikoy na semi-luhod sa dawag. Binalahan ng magandang klaseng bato ang kaniyang tirador, saka inunat palikod ang goma. Nakapikit na ang kaliwa niyang mata. Huminga siya nang malalim. Sa isip niya, ayon sa turo ni Manoy, isa, dalawa... sa bilang na tatlo, sinabay niya sa pagbuga ng hangin ang pagbitaw sa goma. Plak. Dapa sa putik si Bakhawan. Kumaripas ng takbo si Tikoy bago pa abutan ng dilim.

Manoy! Nagpaparikit ng pansaing si Manoy nang dumating siya sa bahay. Si Mamay ay naghihimay ng malunggay sa butaka.

Manoy! Tumingkayad si Tikoy para makalapit sa tainga ni Manoy. Kahit na ba malakas ang boses niya sa tindahan tuwing hinihingi kay Manoy na tuliin na siya, simula noong tinaga niya si Galet, di na sila puwede magkuwentuhan nang malakas tungkol sa mga kondisyon. Manoy, bulong niya, patay na si Bakhawan.

Hinimatay lang naman. Nakabangon pa naman si Bakhawan ilang oras matapos ang kaniyang ambus. Nakahingi pa ng tulong sa mga tao sa baryo. Madugong-madugo na 'yong mukha ni Bakhawan. Dinala siya ng mga tao kay May Pudens na nang mga oras na iyon ay naghahapunan ng inihaw na malasugi. Nakikikain naman si Porpirio sa kaniya lagi, kaya agad nakaayuda na madala si Bakhawan sa ospital. Nakaligtas si Bakhawan, sa madaling sabi. Pero nang gumaling, hindi na nakakakita ang kanan niyang mata. Sigurado kang walang nakakita sa 'yon? Panigurong tanong ni Manoy kay Tikoy. Wala man lang Manoy. Alam mo namang para akong si Lito Lapid. Nagpaa pa nga ako para mabilis ang takbo. Saka nakipaglaro pa ako sa daan para di mahalata ng mga tao. Hindi ito totoo, kasi nga nagmamadali siyang makauwi noon.

Pero sa pagtitimbang ni Manoy, para nang maliit na binata ang kaniyang kapatid. Paano kaya ito nangyari nang di niya namamalayan? Namamarkada na siya noong magsimulang mag-aral si Tikoy. Sa walong taong deperensiya ng kanilang edad, normal na lumayo ang loob ni Manoy kay Tikoy noong nagbibinata na siya. Mahal naman niya ang kapatid pero marami na siyang gustong gawin na mga pangmatandang aktibidad. Ayaw na niyang makipaglaro sa kapatid. Kaya tuloy si Tikoy ang pursigidong maging binata na agad para lang makalapit muli sa loob ni Manoy. Mahilig yumapos ang batang ito, na ayaw na ayaw naman niya. Pag gabi, siya na ang

gustong katabi ni Tikoy, hindi na si Mamay. Isa itong disbentahe lalo kung gusto niyang maglibang-libang sa buhay. Iba naman kasi ito sa paglilibang kapag kasama ang kaniyang mga kaibigan sa sinehan o kaya sa ilog. Kahit na anong butog niya, di niya kayang gawin ang ganitong bagay kapag katabi si Tikoy. Sa ganito niya naiisip na kahit iniiwasan ang kapatid, mahal na mahal niya ang batang ito.

Tuwang-tuwa si Tikoy sa sarili niya. Ano ba Manoy? Utusan mo na ako, tapos turion mo na ako! Di na nakatiis si May Pudens na kanina pa nakikinig sa pamimilit ni Tikoy. Turion mo na nga 'yang kapatid mong 'yan kahit maliit pa ang titi at yun ang gusto. Hindi May Pudens, sagot ni Tikoy. Gusto ko 'yong uutusan muna ako ni Manoy, tapos gagawin ko yun. Saka lang ako magpapat-uri. Siniko siya ni Manoy pagkasabi niya nito. Naalala ni Tikoy ang sekreto. Di dapat malaman kahit ni May Pudens ang tungkol dito. Sa totoo na, di rin ito alam ng ibang butog. Ang alam lang nila, nangyari na nataga ni Tikoy si Galet, tapos nabulag nito si Bakhawan dahil sa pagsunod ng utos niya. Ito lang ang alam ng mga butog. Hindi naman intensiyon ni Tikoy, saka siyempre ng nag-utos, na halos makapatay na ng tao.

Sa inis ni Manoy, ang nasabi na lang, bahala ka na kung ano ang gusto mong gawin. Saka niya iniwan si Tikoy na ngumingiti-ngiti, habang sinisipsip ang kaniyang Royal Tru Orange. Sa loob niya, kayang-kaya niyang ipakita kay Manoy kung ano ang kaya niyang gawin kahit maliit siyang bata. O, ano na gagawin mo? Nagtanong uli si May Pudens. Uuwi na lang, sagot naman ni Tikoy na tumatawatawa. Siya na lang ang naiwan sa tindahan.

Matapang ako, Manoy. Matapang ako, Manoy. Ganito niya tinitingala ang kapatid. Sinisipa-sipa niya ang isang kabibe habang naglalakad nang wala sa sarili, nang mapansin niyang nakarating na

pala siya sa tabing-dagat. Gabi na at medyo malayo na ang sityong ito sa baryo. Mas o menos alas-siyete pa lang naman pero para sa batang tulad niya, parang hatinggabi na ang oras na iyon. Nakaramdam siya ng kaunting kaba, hindi sa kung ano pa man kundi dahil sa lakas ng hangin at tunog ng alon ng dagat. Wala naman siyempreng poste sa may baybayin kaya talagang napakadilim. Walang buwan nang gabing iyon at ang mga bituin sa langit ay di makapagbigay liwanag. Saulado niya lang ang pakiramdam ng buhangin pag nasisiksik sa pagitan ng mga daliri. Dati kapag naiinis siya, hinihubad niya ang tsinelas saka isusuot sa braso pero ngayon, naisip niyang baka may mga basag na bote sa buhangin, tulad sa laging bilin ni Manoy sa kaniya. Lalo siyang kinabahan nang marinig ang atungal ng isang lalaki. Awooooooo! Ganito 'yong tunog na ano ba naman at sumasabay pa sa hangin. Ano 'yon? Sabi ni Tikoy. Awooooooo, isa pang atungal, tapos bumwelo ng isang malakas na waaaaaaaahhhh, huhuhuhuhu. Ano kaya itong iniyak ng lalaki, sa loob ni Tikoy. Huhuhuhu, bakit mo ako iiwan? Sabi ng lalaki. Huhuhu, ano ito, Prisila. Ano ito at aayawan mo na ako? Dahil lang di na tumitigas, ayaw mo na sa akin? Ilang buwan pa lang namang di tumitigas, aalis ka na agad. Saan ka pupunta, aber, Prisila? Ang sabi ko naman mag-iipon ako pantsekap, maghintay ka lang. Nangangati ka nang hayop kang Prisila ka. Para namang di ka binigyan ng anak, ayan o nakatatlo ka sa akin!

Huhuhu. Humihina na ang iyak ni Luis. Huhuhu. Hindi umaalis si Tikoy sa kinatatayuan. Bakit kaya di na tumitigas? Siya ngang bata tinitigasan na e. Kaya nga gusto na niyang magpaturi kasi marunong na siya ng mga tigas-tigas na 'yan. Huhuhu... Tumahimik. Maya-maya, may naghihilik na. Alam niya na sa edad na ito ang usap-usapan na si Manay Prisila ay may sambay. Sa Kabakab, di

naman pangmatandang impormasyon ang sarambayan. Alam ng mga bata ang ibig sabihin ng sambay. Maraming mga bahay ang mayroon nito. Di naman lahat ng mag-asawang may sinambay ay naghihiwalay. Minsan nagkakalimutan na lang, tulad ng ama at ina niya. Kaya nang mga oras na ito, nakaramdam si Tikoy ng sobrang awa kay Manoy Luis. Bakit naman di niya alam na may sambay si Manay Prisila? Alam ito ng lahat. Naawa siya na iyak nang iyak si Manoy Luis, dito pa mandin sa dilim. Napakalayo sa kabahayan. Kung walang mapapadaan na Kabakabanon, walang makakaalam ng kaniyang hinanakit. Bakit naman siya pa na bata ang nakakita, mali, nakarinig pala ng ganitong drama. Naawa pa tuloy siya.

Naglalakad siya palapit sa naghihilik. Nasa isang kubo si Luis. Alam niya ito. Ito 'yong kubo na halos wala nang bubong. May mesa itong tagilid na. 'Yong upuan, biyak-biyak na. Maliparan lang ng alipato ng sigarilyo, siguradong abo ang labas nito. Di naman nakakapagtaka na rito napili ni Luis magsentimyento.

Dahan-dahan siyang lumapit, pinapakiramdaman lang kung saan umaapak ang mga paa. Ang mga palad niya inaapuhap ang kung ano mang mahahawakan. Poste, upuan, mga nakausling pako sa kawayan, kanto ng mesa, bote ng kuwatro kantos, kaluban ng sundang. Naaaninag niya kahit paano ang katawan ni Manoy Luis, nakatihaya sa upuang kawayan, laylay ang isang bisig at isang paa. Umupo siya sa tapat nito. Kinapa niyang muli ang mesa, hinahanap ang bote ng alak. Nakapa niya ang kuwatro kantos. May konti pang laman. Binuhat niya ito at inamoy. Pinatuwad niya sa bibig at maubobong nilagok ang likidong nakapasok sa bibig. Lasing tayo nito, sabi pa niya sa sarili, tatawa-tawa. Natigil saglit ang hilik ni Manoy Luis. Nagising siguro. Pero mabilis lang, dalawang hinga, humihilik

na uli. Naalala ni Tikoy 'yong atungal ni Manoy Luis kani-kanina lang, napakasakit pakinggan. Napakasakit sa tainga, napakasakit sa dibdib. Kawawa ka naman, Manoy Luis. Buti pang patayin na lang kita.

Sa pagkakataong ito parang nagliwanag sa kaniya ang lahat. Ito na ang huling kondisyon ni Manoy. Isang bagay na magpapakita ng kaniyang tapang bilang binata. Ultimong beses na magpapakitang binata na siya, makakagawa pa siya ng kabutihan sa kapwa. Alam niya ang iyak na iyon. Narinig niya na iyon dati kay Mamay. Awooooooooooooo. Mabuti pang patayin mo na lang ako! Muntikan na talagang tagain ni Papay si Mamay noong magsalita ito nang magsalita sa harap ng mga manginginom niyang kaibigan habang magkakaharap sa kwatro kantos. Umuwi ka nang hayop ka, umuwi ka na sa sambay mo, malamig na ang buray noon kakahintay! Siguro nahiya ang ama niya, tumayo at inasta ang kaluban kay Mamay. Tanggalin mo sa kaluban ang sundang hayop ka! Umasta uli si Papay, kaluban pa rin.

Kahit sobrang tapang ni Mamay, gabi-gabi ito umiiyak. Limang taon pa lang siya noon, hindi pa nag-aaral. Lagi pa nga siyang sinasama ni Mamay kahit saan magpunta, kasi nga naman bunsong anak. Bibi. Tikoy-tikoy pa lamang. Pero naaalala niya na itong lahat, lalo na ang iyak ni Mamay sa gabi. Ang hinanakit nito na lahat naman binibigay. Ipinagluluto, ipinaglalaba, ipinaglilinis ng bahay. Kung magbubutil ng mais, magbubutil din si Mamay. Kung aani ng palay, ando'n din si Mamay. Kung mamamalakaya si Papay, sasalubong si Mamay sa baybayin. Kahit sa ganitong madaling-araw, hila-hila niya si Tikoy, binabalot lang ng patong-patong na jacket para hindi sipunin, kung kaya, saksi na siya, kahit maliit pa, na ginagawa nga

talaga ni Mamay ang lahat para kay Papay. Kung tutuusin, maaalala na anak ng asyendera si Mamay kaya di niya kailangang magtiis. Pero nagtiis si Mamay hanggang namatay si Papay, salamat sa Diyos, sa sakit. Kaya salamat sa Diyos kasi noong namatay si Papay, saka binigay ni Lola Veronica ang bahagi ng lupa ni Mamay. Simula noon, paupo-upo na lang si Mamay sa butaka.

Kinakapa uli ni Tikoy ang mesa, sadya niyang mahawakan uli 'yong kaluban ng sundang ni Manoy Luis. Noong tinaga niya si Galet, di niya napuruhan kahit malakas naman 'yong tama niya sa likod. Umal kasi iyon, bolong mapurol, sa loob niya. Ito, talagang sundang. Maski na. Hindi sigurado. Kaya nang binunot niya 'yong sundang sa kaluban, dahan-dahan siyang pumusisyon sa tagiliran ni Manoy Luis. Naaaninag niya ang puting tshirt nito. Alam niya kung nasaan ang tadyang. Uhm, di na siya nag-isip nang idiin niya sa tadyang ang sundang. Mismong sa baba ng huling buto tumama. Lalo pa niyang diniin. Mahaba ang sundang ni Manoy Luis. Uhm. Natigil ang hilik. Matulis ang sundang. "Uhm. Argh," sabi ni Manoy Luis. Di na niya ginalaw ang sundang sa katawan ni Manoy Luis. Narinig niya itong naghihingalo. Naramdaman pa niyang may tumulo na malagkit, maligamgam na likido sa kaniyang paa.

Kumidlat! Kinabahan siya nang husto nang maliwanagan ang mukha ni Manoy Luis, nakanganga, dilat, pero parang nakangiti sa kaniya. Kumulog. Lintik na takbo ni Tikoy pauwi. Saulado niya ang daan kahit napakadilim. Umambon nang ilang minuto, tapos umulan na nang todo-todo na parang binubuhos na ng langit lahat ng hinanakit ni Manoy Luis kanina.

Kaya pala ang init kanina, sabi ng mga tao sa kanilang mga bahay. 'Yong may mga TV, wala nang makita kasi lumabo na 'yong

signal. 'Yong mga walang kuryente, namamatay lagi ang mga gasera kasi pumapasok kahit sa pinakamaliit na siwang ng bahay ang napakalakas na hangin. Kidlat nang kidlat. Kulog nang kulog. Takbo nang takbo si Tikoy. Dinadaan niya ang tahimik na kabahayan sa tabi ng kalsada. Sarado na ngayon ang May Pudens Store, mabuti na lang. Sa ordinaryong gabi, alas-nuwebe ito nagsasara. Tulog na siguro ang matanda.

Matagal na siyang nakatayo sa labas ng bahay nila nang marinig ang sigaw ni Mamay. Hanapin mo na nga ang deputang kapatid mo! Mamaya na paghuraw! Deputa, mamamatay 'yon sa daan! Nagbukas ang pinto, parang pinagdabugan. Demonyadong bata ka, anong ginagawa mo riyan? Galit na galit si Manoy. Hala, pasok dito! Demonyadong pasaway ka talaga. Pinaghubad siya at saka binalot ng tuwalya. Saan ka na naman naglakwatsa, sabi naman ng ina na nakaupo lang naman sa butaka. Magbihis ka na, sabi nito. Walang-imik na nagbibihis si Tikoy. Sa loob niya, ngayon ka lang magagalit sa akin Manoy. Mamaya niyan, tuwang-tuwa ka na naman sa akin. Halika na, sabi ni Manoy sa mesa. Tinolang manok ang ulam nila.

Maagang-maaga nang kumalat ang balita na pinatay si Manoy Luis. Naku, napakabait, sabi ng mga Kabakabananon. Parang kalapati sa bait, sabi talaga nila. Paiimbistigahan daw ni Kapitan ang krimen. Pero ang mga tao, kay Kapitan nakaturo ang daliri. Alam nga ng lahat na sambay ni Prisila si Kap. Si Manoy Luis lang ang di nagmalay. Sa isang banda, mabuti na ring namatay siyang walang alam na ganito ang gawa ng asawa. Matagal na, nauna pang maigi sa hindi niya pagtigas. Minsan nga, sa mismong kubo na kinamatayan niya, doon nangyayari ang kababalaghan ni Prisila at ni Kapitan.

Sabihin nating 'yong mga baling kawayan, sila ang maygawa noon. Kung ano man ang dahilan at walang alam si Manoy Luis, ito na nga siguro ang sinasabi ng buong baryo, na napakabait niyang tao, parang kalapati.

Biyernes na Biyernes, isang linggo pagkalibing kay Manoy Luis, nasa pampang ng ilog si Tikoy at ang pitong butog. Hawak ng isang butog ang bente nuwebe na hinasang mabuti kanina. Hawak ng isa pa ang mga talbos ng bayabas na ipapangata kay Tikoy. Biyernes din nang sinaksak ni Tikoy si Manoy Luis sa dalampasigan. Di ito alam ng mga butog.

Bakit pumayag kang turion na 'yan, tanong ng isang butog noong isang araw. Gusto nang umiyot. Tawanan. Sa pagitan lang nilang magkapatid ang katotohanan tungkol kay Manoy Luis. Mabuti ngang nagdaluyong at umulang malakas nang gabing iyon, napakatagal na ulan na bumura sa ginawa ng kapatid niyang bunso. Tatlo lang silang nakakaalam: si Tikoy, si Manoy, posibleng si Luis. Kaso patay na.

Amuyin ko bibig mo? Panay ang sermon ni Manoy habang hila-hila siya sa kuwarto. Naglabas ng tuwalya, naglabas ng bihisan, panay ang sermon. Lintik ka talagang bata ka, saan ka nakiiinuman? Inubos ko lang naman 'yong tira ni Manoy Luis, Manoy. Ambata mo pa, lasing ka nang hamagan ka, nakikiinuman ka na? Inubos ko lang nga! Pero di naman nakikinig si Manoy. Magbihis na! Deputang bata ito, sabay labas ng kuwarto. Napailing na lang siya nang madaanan si Mamay na tinulugan na ang pagrorosaryo sa butaka. Sa loob ni Manoy, mabuti nang di nito malaman na nakikiinuman si Tikoy kay Manoy Luis. Halika na rito sa mesa, Tikoy! Higupin mo na ang demonyong sabaw na ito para di sumakit ang ulo mong deputa ka.

Manoy, sabi ni Tikoy habang pinapapak ang pakpak ng manok, nakatatlo na ako. Anong nakatatlo, dalawa lang naman ang pakpak niyan. Alam ni Manoy na paborito ni Tikoy ang pakpak kaya tinira niya pareho. Tatlo na ang tinira ko, Manoy. Shhhhh. Nataranta si Manoy pero tulad kanina, tulog pa rin naman si Mamay sa butaka. Turion mo na ako. Oo na, turion taka nang loko ka. Ubusin mo 'yang sabaw para di ka lagnatin. Sa loob ni Manoy, kapag nawala ang epekto ng alak sa kapatid, kakausapin niya ito na hindi pa panahon para magpaturi ang walong-taong-gulang na bata. Di naman interesado si Manoy na alamin kung ano pa ang tinira ng kaniyang kapatid. Akala niya 'yong gin. Akala niya 'yon lang.

Gusto nang mag-iyot. May syota ka na ba, 'Koy? Mayroon na bakit? Sino naman 'yan? Di ko ipapakilala baka agawin mo. Bata naman siguro 'yan, ayoko sa bata 'no, sabi ng butog. Di no, dalaga na, may suso na nga. Tawanan na naman ang mga butog, pati si Manoy, natawang maigi. Grabeng yabang mo 'Koy. Sino naman 'yan? Sikret. Ayaw niyang sabihin ang iniimadyin niyang kailusyon. 'Yong dalagang nakita niyang naliligo sa poso. Dayo lang naman 'yon, apo ni Manay Tisay na lumaki sa Maynila. Maputi, medyo pango lang, pero makinis ang balat. May nunal ito sa ilong na parang maliit na langaw. Gustong-gusto niya itong tingnan. Nang magbuhos ng tubig, nalipat ang tingin niya sa bangaw na tumatagos sa manipis na blusa.

Sa ilog, tawa nang tawa ang mga butog sa rason na binigay ni Manoy. Samantala, naglalangoy-langoy muna si Tikoy sa ilog. Mayamaya, lumangoy na rin ang mga binata.

Sa pampang, habang nagpapahinga, inabutan ng sigarilyo ni Manoy si Tikoy. O at mamaya binata ka na, puwede ka nang humithit. Ang totoo lagi naman na siyang pinapahithit ni Manoy pag

nagsisigarilyo sa bahay. Magaling na siya diyan. Marunong na siyang uminom. Marunong na siyang dumura nang malayo. Marunong na siyang sumipol. Kaya talagang tuli na lang ang kulang sa kaniya. 'Koy, 'Koy, pagkatuli sa'yo wag ka manonood ng bold, saka wag ka mag-isip ng bastos. Bakit naman? Totoong interesado si Tikoy. Tingnan mo 'to, ang yabang, sabi ng kuya mo, gusto mo na umiyot ah! Tawanan na naman ang mga binata.

Mag-aalas-tres na nang magdesisyon si Manoy na tapusin na ang pagtuli para di sila gabihin. Kanina pang tanghali hubo't hubad si Tikoy. Laro lang nang laro sa ilog. Halika na, tapusin na natin. Umupo na ang mga binata sa palibot ni Tikoy. Tig-iisa silang upuang bato. Steady ang kamay ng butog na may bente nuwebe. Ito 'yong anak ng orihinal na paraturi, sa kaniya tiniwala ni Manoy si Tikoy. Pinatayo lang si Tikoy sa ilog. Deretso ang tingin niya kay Manoy, matapang. Ngumiti si Manoy, saka kumindat. Handa na si Tikoy. Hawak-hawak na ng butog ang titi ni Tikoy nang maihi ito. Hindi paturayos kundi tulo na parang maliit na ilog. Nabitawan agad siya ng butog, sabay sabing, lusi! Gumagapang sa hita, papunta sa binti, patungo sa paa, pasabay sa ilog ang maligamgam na ihi ni Tikoy. Nanginginig na si Tikoy. Di mapigilan ang kaniyang balikat. Naninigas ang kaniyang mga kamay sa tagiliran. Di umiiyak si Tikoy. Pero tila nagblangko ang kaniyang mata. Nanlalaki ang mga butas ng ilong at kinakapos na sa hangin. Di niya mamamalayang sinalo siya ni Manoy nang manlambot ang tuhod at matumba, muntik pang tumama ang ulo sa bato. Di naman siya hinimatay, nanghina lang. Nang mapansing karga-karga na siya ni Manoy, saka umiyak nang umiyak si Tikoy.

Buhat-buhat ni Manoy ang nanlalabot na katawan ni Tikoy. Kanina sinubukan pang tumawa ng mga binata pero natakot sila

nang isa-isang tinitigan nang masama ni Manoy. Natataranta silang binihisan si Tikoy. Dahan-dahan siyang naglakad palayo sa mga kaibigan. Nagpaiwan ang anim na butog sa pampang ng ilog.

Padilim na nang makarating si Manoy sa daan pauwi. Nakasampay sa balikat niya ang ulo ni Tikoy. Normal na ang hinga. Bibili tayo ng Royal saka Bangus bukas. Pupunta tayo kay Lola, hihingi tayo sentimos, ha? Mahigpit na ang yakap niya. Magpapaluto tayo ng linukay kay Mamay, gusto mo? Hinigpitan pa niya ang yapos kay Tikoy. Tumatango-tango naman ang bata. Naramdaman ito ni Manoy sa kaniyang balikat. Mahaba na masyado ang biyas ni Manoy para maiikot sa katawan ng kapatid. Hinigpitan niya pa rin, pero maluwig talaga. Parang dudulas pa rin si Tikoy. Niyakap niyang todo ang kapatid habang naglalakad nang marahan. Padilim na. Napakatagal na pala niyang hindi umiiyak.